

V O O R L E Z I N G

VAN

M^R. *DAAM FOCKEMA*,

OVER

DE VORMING VAN DE ZUIDERZEE,

OP DEN 7 DECEMBER 1843.

Mijne Heeren!

In dit najaar heb ik de verandering van den waterstaat in *Friesland*, van 1150—1515, in eenige hoofdtrekken gade-geslagen, en onder de veranderingen van denzelfen verdient de vorming van de *Zuiderzee* eene voorname plaats. Toen ik, op gronden van eenige historische zekerheid of waarschijnlijkheid, mij deszelfs toestand in het begin van dat tijdvak trachte voor te stellen, ondervond ik, dat, even als in vele andere zaken, zoo ook betrekkelijk den waterstaat, niet alleen in het begin, maar ook bij voortdoring, het gebrekkige der overleveringen zeer te betreuren valt. Men vindt wegens overstromingen en doorbraken wel lange reeksen van verhalen; maar, behalve dat de tijdrekeningen naar de dagen van het zeer groote aantal van de heiligen der Roomsche kerk doorgaans werden aangegeven, was de opgave der jaren, plaatsen en hoofdomstandigheden, der

doorbraken en der windstreken, veelal zeer onnaauwkeurig, waardoor vermoedelijk niet zelden de zelfde doorbraak meer dan eens wordt gemeld onder verschillende gedaanten. Gelijk bij landverliezen, even zoo bij aanwinsten, bestaat veel onzekerheid.

Dewijl ik evenwel, bij het onderzoek der lotgevallen van ons *Friesland*, wegens die tijden mij bezig hield, had ik lust, naar mijn vermogen ten minste iets bijeen te zamelen over de vorming van de *Zuiderzee* ten westen en zuiden van *Friesland*.

Het denkbeeld, dat mijn vriend, de werkzame en geleerde JACOBUS SCHELTEMA, de hope had gegeven, van uit zijne pen eene *Geschiedenis der Zuiderzee* te zullen ontvangen, doch dat die uitzigten, blijkens het 2de stuk des VIden deels van 's mans *Geschied- en letterkundig mengewerk*, na deszelfs dood uitgegeven, zijn verdwenen, — had mij reeds voor langen tijd het moeilijke voorgesteld; en ik gevoel te wel de beperktheid mijner vermogens, om de stoute spreuk: *In magnis voluisse sat est*, mij eenigermate eigen te maken. Ik heb evenwel iets trachten op het papier te brengen, en zal dit thans mededeelen, als eene kleine *Bijdrage over de vorming van de Zuiderzee van den kant van Friesland*, met de betuiging, dat, bij gebrek van regtstreeksche bescheiden, aanwijzingen mij zullen leiden, en met de hope, dat mijne zucht tot het ontwikkelen van waarheid voor het gebrekkige verschooning zal vinden.

Na deze voorafpraak zal ik de *Zuiderzee* voorstellen in twee bestanddeelen:

- A. *De kom* ten zuiden van *Friesland*, ten westen van *Overijssel*, ten westen en noorden van *Gelderland*,

ten noorden van *Utrecht* en *Holland*, en ten oosten van een gedeelte van het latere *West-Friesland*.

B. *De waterplas ten noorden, tusschen Friesland en West-Friesland, naar de Noordzee.*

Welke beide oppervlakten, bij den eindelijkten doorbraak der landengte tusschen *Stavoren* en *Enkhuizen*, vereenigd zijn, en eenen nieuwen stand van zaken voor handel en zeevaart hebben opgeleverd.

Het is, zoo uit de geschiedenissen als uit den toestand der aan de *Zuiderzee* grenzende landstreken, te vermoeden, dat de oppervlakte van de tegenwoordige *Zuiderzee*, aan den kant van *Overijssel*, even als aan den zuid-oostkant van *Friesland*, uit lage moerassige landen, met poelen en meren, heeft bestaan, waarin de rivier de *IJssel* met de daarin afgeleide en verdere uitwateringen viel. Ik heb die landstreken ten westen van den *IJssel* aan de *Sturiërs* en *Marsaciërs* toegewezen, in mijne *Schetsen van de Friesche geschiedenis*, deel I, blz. 130 enz. De zoo veel vermeerderde afvoer van Rijnwater, door de afleiding in den *IJssel*, langs gemelde oorden, moest bij de vereeniging van poelen en meren door den Romeinschen veldheer *DRUSUS*, gelijk in lagere Friesche districten, zoo ook hier, eene verandering in den waterstaat veroorzaken. Alzoo konde, gelijk elders de *Middelzee*, een groot meer ontstaan, ongeveer ter plaatse, waar zoodanig meer is afgebeeld in den *Typus Frisicæ veteris*, volgens *BERN. SCHOTANUS à STERRINGA* (Iste kaart achter deszelfs atlas van *Friesland in grietenijen*, bij *HALMA*, 1718), waar *MENSO ALTING*, mijns oordeels strijdig met den aard der zaken, heeft goedgevonden *Flevo lacus* te plaatsen, door hem in eene latere kaart *Zuthera zee* genoemd.

Verder waren die landschappen ten deele boschachtig,

gelijk ik heb betoogd in deel II, blz. 48, uit eenen keizerlijken giftbrief van den 23. Augustus 1046, wegens de heerlijke regten van *Deventer* en het *graafschap Hameland*, aan den Bisschop van *Utrecht* geschonken. Deze giftbrief is zeer merkwaardig door de daarin voorkomende omschrijving van dat graafschap. Hoewel verscheidene grensplaatsen moeilijk zijn aan te wijzen, als in den kom der *Zuiderzee* verloren, kunnen de vermelding van beide kanten van den *IJssel*, en de opgave *Westerflie ad Stavere per sylvam* eenig licht verspreiden. Van het evengemelde boschachtige zullen *Gaasterland* en *Noordwolde* nog een gedeelte kunnen vertoonen, waaraan en mede waren verbonden aanzienlijke hoogten, hoedanige met eene steile afscheuring onmiddelijk aan de *Zuiderzee* nog een bewijs oplevert, dat dergelijke zich voormaals verder zuidwaarts hebben uitgestrekt. Die hoogten worden nog dieper in het land aangetroffen, en leveren in den zomer, vooral bij zonschijn, door mengeling van kleuren der boomen, planten en vruchten, een bekoorlijk gezigt; zoodanige oorden waren wel waardig, om daar lusthuizen van Friesche Koningen te zien, gelijk van ODILBALT, in O. S., blz. 35, wordt gemeld.

Gemelde hoogten worden nog *kliffen* genoemd, welke, volgens de oude overleveringen, door vurige uitbarstingen veel schrik verwekten (*Schetsen*, deel I, blz. 131). SCHELTEMA, in evengemeld *Mengelwerk*, VI, blz. 64 en 156, oppert een denkbeeld van een doorlopend verband van de overblijfsels dier kliffen bij *Stavoren* met de hoogten of bergen tusschen *Naarden* en *Muiden*. — Zouden onderaardsche vuren, volgens de volkssagen, den grond niet hebben kunnen ondermijnen, gelijk later, in 1204, het bosch *Fluiso*, in dezelfde rigting, opbrandde, en het meer de *Fluissen* is ontstaan?

Het is te betreuren, dat men den afwisselenden staat van die oorden niet beter kent, waar, volgens gemelden gift-brief, in 1046 nog land en bosschen bestonden. —

Wij lezen van geweldige overstromingen in het voorjaar van 1173, veroorzaakt door het hooge water van den *Boven-Rijn*, zie OUTHOF, *Waterfloeden*, 276, en anderen; deze zullen op de noordelijke oevers van de kom veel zijn aangevallen. Ik heb ergens in mijne jeugd gelezen, zoo mij voorstaat in een werk van HUBER, dat van de Friesche gronden door stormen veel aarde was losgerukt, en op lage landen, aan den kant van het Utrechtsche, aangespoeld, waarover tusschen Friezen en Utrechters geschil ontstond, dewijl de eersten den grond voor zich vorderden, en de laatsten tot ontruiming ongezind waren, zeggende, dat de Friezen in allen gevalle niet meer dan de aangespoelde aarde zouden kunnen vorderen.

Het uitbreiden van wateroppervlakte in de kom zal bij stormen meermalen in de oppervlakte der aarde veranderingen hebben te weeg gebragt; doch wij zullen nu tot meer zijdelingsche aanwijzingen overgaan.

VLIETERP, Secretaris van den Potestaat MARTENA, verhaalt, in diens *Vervolg op O. S.*, dat de *Hollanders* in 1309 eene landing deden in *Gaasterland*, doch op de aannadering van dien Potestaat met krijgsbenden zich weder inscheepten en naar huis keerden. WINS., *Kr. v. Fr.*, blz. 186. Deze schrijver meldt, op blz. 188, dat de regering van *Stavoren*, in eenen brief van den 11. November 1309, die van de *Lemmer*, *Stellingwerf* en de *Kuinder*, vermaande, om zich geene regten op het land van *Urk* aan te matigen. *Urk*, tot een eiland gevormd, had een gedeelte van het graafschap *Stavoren* uitgemaakt, welk graafschap alzoo reeds zeer veel land door afspoeling had verloren; en de kom van de *Zuiderzee* begon westwaarts naar de

hoogte van *Stavoren* en *Enkhuizen* te naderen. — De togt van Graaf WILLEM van *Holland* uit *Amsterdam* naar *Friesland*, in September 1345, en diens aanval, leveren een bewijs op, dat de waterkom tot op de hoogte van *Stavoren* westwaarts was doorgedrongen. Een gedeelte van zijne vloot en legermagt landde bij St. Odulfs klooster, liggende ten zuiden van *Stavoren*. Ik stel met anderen vast, dat de Graaf met een ander gedeelte door den storm, niet noordwaarts, maar oostwaarts gevoerd, op eenigen afstand van *Stavoren* is geland, waar een woedend gevecht eindigde met des Graven leven en der zijnen volkomene nederlaag.

Na dit van de *kom* te hebben aangevoerd, zal ik iets zeggen van den *noordelijken waterplas*, welke met vele ondiepten bezet is. Volgens de kronijken konde men in het midden der 13de eeuw met een raster of dalye (pols of vonder) *in den zomer* van *Stavoren* naar *Enkhuizen* gaan; zulks wordt door WINSEMIUS, *Kr. v. Fr.*, blz. 172, betwist, doch, zoo mij voorkomt, ten gevolge van eene dwaling wegens den loop van den *IJsselstroom*. Men zie mijne *Schetsen*, II, blz. 296. Ik bepaalde die uitwatering van den *Fliestroom* in den zomer, want in den winter was het uitvloeiend water langs die kil veel meer; doch sedert het water ten zuiden vermeerderde, en de kom zoo verre westwaarts kwam, dat het weinige water zich met het groote meer ten oosten vereenigde, was natuurlijk die kleinere afstroming vervallen, en had zich de landengte verbonden.

Men kan stellen, dat op het einde van de 12de eeuw in de oppervlakte tusschen *Friesland* en *West-Friesland*, ten noorden van *Stavoren* en *Enkhuizen*, geene groote ver-

anderingen waren voorgevallen; doch in het begin der 13de eeuw hebben HOLKEMA en anderen, welke vele landen ten westen van de vereenigde *Flie-* en *IJsselstroom* bezaten tusschen *Flieland* en *Terschelling*, toen nog vereenigd, door de duinen eene gracht; tot afleiding van het water, naar zee gemaakt. Ook is eenigen tijd daarna binnen de duinen van *Flieland* en *Tessel* een kanaal, de *Monnikesloot*, aangelegd door het klooster *Ludinga*, tegen den zin van den Abt GERBRAND. O. S., 116. Reeds bij stormen en hooge vloedden in 1237 ontdekte men de schadelijke gevolgen van de vergravingen, door het afspoelen van gronden en verwoestingen; en dit nadeel werd van tijd tot tijd grooter.

In 1287 had een storm uit het noord-westen groote gevolgen op het nog bestaande land ten westen van *Friesland*. De *Grind*, aan het eiland *Terschelling*, werd met water bedekt, en vele aarddeelen werden bij voortdoring naar de Friesche kust gevoerd. Het water stuwde langs het *Boorndiep* voorbij *Leeuwarden* op tot in de *Middelzee*, met zich voerende zeer vele aarddeelen, en verspreidde zich tevens over *Menaldumadeel* en *Baarderadeel* in de zelfde rigting, met zoo veel geweld, dat het platte land werd overstroomd, waarbij in het klooster *Anjum* bij *Berlicum* 14 jonkvrouwen omkwamen. Door de vermeerdering van den westelijken waterplas, en de werking der stormen uit het westen ten noorden, werden de dijken minder bestand; maar daarentegen was de landwinning in eene grootere lengte toenemende, welke later tot opvolgende bedijkingen langs het *Boorndiep* aanleiding heeft gegeven. Van verdere overstromingen in *Westergoo* lezen wij nog van den Simon en Judas vloed, van den 12. October 1336, dat dezelve het leven koste van vele menschen. WINS., *Kr. v. Fr.*, 200.

Zoodanige orkanen moesten, met de watergetijden en hoogere vloed, de oppervlakte van het zeewater zuidwaarts uitbreiden. De landtong tusschen den *IJssel*-arm en de voormalige *Fliestroom*, met de daarop liggende plaatsen *West-Workum* enz., was bezweken, waardoor het zeewater binnenwaarts eene meerdere breedte verkreeg, en *Wonseradeel*, hetwelk te voren nog door de landtong was gedekt, en daarom kleinere waterweringen had, hoewel de Pingjummer halsband mogelijk reeds was aangelegd, werd meer aan overstromingen blootgesteld, tot aan *Workum* toe.

Wanneer men dit in aanmerking neemt, dan zal het niet onwaarschijnlijk zijn, dat de berigten van de uitgebreide latere overstromingen, bij voorbeeld die van St. Lucy in 1387, meer bijzonder tot die oorden betrekking zullen hebben gehad, en dat daardoor *Hindeloopen*, en zelfs ook *Stavoren*, aan meerdere zeegevaaren werden blootgesteld.

Wij hebben een overzicht gegeven van den voortgang der vorming van de kom en van de voorzee wegens *Friesland*, zoo verre wij zulks uit de historische opgaven meenden te kunnen opmaken. Wij zullen nu over de vereeniging van de beide waterplassen, en alzoo over den doorbraak der overgeblevene landengte bij *Stavoren* en *Enkhuizen*, nog iets zeggen. De vijandelijke landingen bepaalden zich uit *Amsterdam* vroeger in *Gaasterland*, waarschijnlijk bij *Tacozyl*, later, in 1345, bij *Stavoren*. Het St. Odulfs klooster, door de Hollanders in gemeld jaar aangevallen, is het meest westelijk en noordelijk punt geweest voor de landing der Hollandsche schepen. *Stavoren*, door de Hollandsche Graven bezeten in 1367, verkreeg een besluit, om

tolvrij op *Sparendam* te varen. Uit onderscheidene aanwijzingen geloof ik te moeten opmaken, dat die stad de stapelplaats werd van den handel tusschen het Noorden en de Hollandsche aan de kom liggende plaatsen, dat *Enkhuizen* nog voor de vaart belemmerd werd, en daarom het verkeer tusschen *Enkhuizen* en *Amsterdam* te lande was.

Volgens GABBEMA en DIRK BURGER, in deszelfs *Schoorlder kronyk*, is er in 1395 een watervloed geweest, door welke het vaste land omtrent *Medenblik* en *Enkhuizen* is verdronken en tot zee gemaakt. Uit hetgeen ik hiervoren heb aangevoerd, en uit de strekking van de landengte tusschen *Stavoren* en *Enkhuizen* van het noord-oosten naar het zuid-westen, zoude ik durven aannemen, dat de groote doorbraak in 1395 is voorgevallen, en al, wat men verder in de geschiedenissen leest, schijnt dit te bevestigen.

Wij lezen, dat Hertog ALBRECHT in 1396 het door overstromingen geteisterde *Friesland* aanviel, en uit *Enkhuizen* naar de oostelijke grenzen bij *Overijssel* met zijne vloot en transportschepen stevende, waarschijnlijk omdat de doorbraak van de landengte, in het vorige jaar voorgevallen, met eenen vooral westelijken wind, de landing aan de Friesche kust bij *Stavoren* met zoo vele schepen onraadzaam maakte. Maar de wegspoeling dier landengte eens hebbende plaats gehad, moest de werking der zee daar weldra voor schepen eene goede diepte vormen. De Graaf begaf zich in het volgende jaar naar *Stavoren*, en vaardigde orders uit, om ten noorden van *Stavoren* de Friesche kust te ontrusten; waarna in 1398 de groote landing in de bogt bij *Hindeloopen* werd bewerkstelligd. Ook lezen wij, dat in het begin der volgende eeuw de vaart uit zee naar *Amsterdam* plaats had. Wanneer men hiermede in verband brengt de opkomst van *Amsterdam*, dan zal men

vinden in HALMA'S *Woordenboek der Vereenigde Nederlanden*, op *Amsterdam*, dat, in eenen brief van Graaf FLORIS V., in 1275 eerst van *Amstelland* wordt gewaagd, en dat die plaats in 1291 door dien Graaf werd tolvrij gemaakt; dat WILLEM de IV. die plaats binnen de eerste gracht herstelde, en aan dezelve stads regten verleende, misschien toen hij den togt tegen *Friesland* zoude doen; en dat die stad eerst *na 1400* in welvaart begon toe te nemen, dan wil ik wel bekennen, dat mijne overtuiging mij leidt tot de historische waarheid, dat *de vereeniging der kom, ten zuiden van Stavoren en Enkhuizen, met de voorzee ten noorden in het jaar 1395 heeft plaats gehad.*

